kitî, Kahire 1324/1906, 1935; nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Kahire 1382/1962; Beyrut 1403/1983, 1407/1987). **6.** *Mecâlisü'l-ʿulemâ'.* Ünlü dilciler arasında cereyan eden ve birçoğu halifelerin huzurunda gerçekleşmiş olan 156 gramer ve lugat meselesine ilişkin tartışmaları kapsar (nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Küveyt 1962; Kahire 1403/1983). Dursun Ali Türkmen eser üzerine doktora tezi hazırlamıştır (*Arap Dilbilimcisi Zeccâcî ve Mecâlisü'l-Ulemâ'sında Ele Alınan Filolojik Tartışmaların Değerlendirilmesi,* 2002, 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). **7.** *el-Mesâ'ilü'l-müteferriḳa.* Ebû Bekir eş-Şeybânî'nin Taberiye'den Dımaşk'a gönderdiği mektupta Zeccâcî'ye sorduğu on bir gramer meselesini ve cevaplarını içerir (Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-neẓâ'ir,* V, 113-158). **8.** *Kitâbü'l-Lâmât.* Eserde Arap dilinde ve Kur'an'da geçen otuz bir lâm çeşidi misalleriyle açıklanır (nşr. Mâzin el-Mübârek, Dımaşk 1389/1969, 1985; T trc. Ahmed Yüksel, *Lamlar Kitabı,* Samsun 2005). **9.** *Ḥurûfü'l-meʿânî* (nşr. Hasan Şâzelî Ferhûd, Riyad 1402/1982; nşr. Ali Tevfîk el-Hamed, Amman 1404/1984). **10.** *Muḫtaṣarü'z-Zâhir.* Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî'nin *ez-Zâhir fî meʿâni'l-kelâm elleẓî yestaʿmilühü'n-nâs* adlı eserinin muhtasarıdır (yazmaları için bk. Sezgin, VIII, 281). **11.** *el-İbdâl ve'l-muʿâḳabe ve'n-neẓâ'ir.* Harfleri benzeşen, dönüşen ve değişime uğrayan kelimelere dairdir (nşr. İzzeddin et-Tenûhî, Dımaşk 1381/1962). **12.** *Tefsîru risâleti Edebi'l-kâtib.* İbn Kuteybe'ye ait *Edebü'l-Kâtib*'in mukaddimesinin şerhidir (nşr. Abdülfettah Selîm, Kahire 1993). **13.** *Aḫbâru Ebi'l-Ḳāsım ez-Zeccâcî.* Çeşitli dil ve edebiyat meseleleriyle kıssa, haber ve anekdotları içerir (nşr. Abdülhüseyin el-Mübârek, Bağdat 1401/1980). **14.** *el-İẓkâr bi'l-mesâ'ili'l-fıḳhiyye* (yazma nüshası için bk. *a.g.e.,* IX, 95). **15.** *Kitâbü'l-Envâ'* (*a.g.e.,* VII, 354; VIII, 105). Kadîm astroloji ve meteorolojinin kelimeleriyle tabirlerini kapsar. **16.** *Risâle fî idġāmi lâmi't-taʿrîf* (*a.g.e.,* IX, 94). **17.** *Risâle fî beyâni'l-esʾileti'l-vâride ʿale'l-besmele ve ecvibetihâ* (Brockelmann, I, 171; Sezgin, VIII, 106).

Kaynaklarda Zeccâcî'ye nisbet edilen diğer eserler de şunlardır: *Kitâbü'l-Ḳavâfî (el-Muḫteraʿ fi'l-ḳavâfî), el-Kâfî fi'n-naḥv, Şerḥu Kitâbi'l-Elif ve'l-lâm li'l-Mâzinî, Mâ Yenṣarifü ve mâ lâ yenṣarif, el-Mecmûʿ fî maʿrifeti'ş-şiʿr ve'l-ḳavâfî, Kitâbü Ġarâ'ibi mecâlisi'n-naḥviyyîn ez-zâ'ide ʿalâ Taṣnîfi'l-muṣannifîn, İstidrâk ʿalâ Işlâḥi'l-manṭıḳ (li'bni's-Sikkît), Şerḥu (Tefsîrü) Risâleti Kitâbi Sîbeveyhi, Kitâbü'l-Mesâ'ili'ṣ-ṣaġīr.* Ebü'l-Kāsım'ın hocası Zeccâc'a ait *Kitâbü Feʿaltü ve efʿaltü* adlı eser bazı kaynaklarda yanlışlıkla kendisine izâfe edilir. Zeccâcî üzerine Mâzin el-Mübârek (bk. bibl.), Ahmed A. M. el-Leysî (*Kitâbü'l-Cümel li'z-Zeccâcî ve eserehû fi'n-naḥvi'l-ʿArabî,* yüksek lisans tezi, 1978, Kahire Üniversitesi), Hatice es-Saydalânî (*Ebü'l-Ḳāsım ez-Zeccâcî ve eseruhû fi'd-dirâsâti'n-naḥviyye,* Mekke 1402/1982), Sümeyye Sarmış (*Basra Dil Ekolü ve Zeccâcî'nin el-Cümel'i,* yüksek lisans tezi, 2000, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) ve Ramazan Sönmez (*Zeccâcî ve el-Cümel'in Bazı Dil Hususiyetleri,* doktora tezi, 2000, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) çalışmalar yapmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebü'l-Kāsım ez-Zeccâcî, *el-Îżâḥ fî ʿileli'n-naḥv* (nşr. Mâzin el-Mübârek), Kahire 1959, neşredenin girişi, s. 1-23; *a.e.* (nşr. Abdüsselâm Hârûn), Kahire 1407/1987, neşredenin girişi, s. 9-16; a.mlf., *İştiḳāḳu esmâ'illâh* (nşr. Abdülhüseyin el-Mübârek), Beyrut 1406/1986, neşredenin girişi, s. 9-12; a.mlf., *el-Cümel fi'n-naḥv* (nşr. Ali Tevfîk el-Hamed), İrbid 1408/1988, neşredenin girişi, s. 7-33; *a.e.* (nşr. İbn Ebû Şeneb), Paris 1957, neşredenin girişi, s. 5-16; a.mlf., *Aḫbâru Ebi'l-Ḳāsım ez-Zeccâcî* (nşr. Abdülhüseyin el-Mübârek), Bağdad 1401/1980, neşredenin girişi, s. 5-13; Ebû Bekir ez-Zübeydî, *Ṭabaḳātü'n-naḥviyyîn ve'l-luġaviyyîn* (nşr. M. Ebü'l-Fazl İbrâhim), Kahire 1392/1973, s. 129; Ebü'l-Kāsım İbn Asâkir, *Târîḫu medîneti Dımaşḳ* (nşr. Ali Şîrî), Beyrut 1416/1996, XXXIV, 202-204; Kemâleddin el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ'* (nşr. M. Ebü'l-Fazl İbrâhim), Kahire 1386/1967, s. 379; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil* (nşr. Muhammed Mustafa), Kahire 1303/1885, VIII, 163; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât,* II, 160-161; Süyûtî, *Buġyetü'l-vuʿât* (nşr. M. Emîn el-Hancî), Kahire 1326, s. 228, 279, 297; a.mlf., *el-Eşbâh ve'n-neẓâ'ir* (nşr. Abdülâl Sâlim Mekrem), Beyrut 1406/1985, V, 113-158; a.mlf., *el-Müzhir* (nşr. M. Ahmed Câdelmevlâ v.dğr.), Kahire, ts. (Dâru ihyâi'l-kütübi'l-Arabiyye), II, 421, 448, 466; *Keşfü'ẓ-ẓunûn,* I, 48, 163, 210, 398, 603; II, 947, 1032-1036, 1396-1397, 1422, 1535, 1625; Brockelmann, *GAL Suppl.,* I, 170-171; Mâzin el-Mübârek, *Zeccâcî: Ḥayâtühû ve âṣâruhû ve meẓhebühü'n-naḥvî,* Dımaşk 1960, s. 8-39, ayrıca bk. tür.yer.; Şevkī Dayf, *el-Medârisü'n-naḥviyye,* Kahire 1968, s. 252-255; Sezgin, *GAS,* VII, 354; VIII, 105-106, 281; IX, 88-95; M. Y. Suleiman, "Sibawaihi's Parts of Speech According to Zajjājī", *JSS,* XXXV/2 (1990), s. 245-264; Ahmet Yüksel, "Abdurrahmân b. İshâk ez-Zeccâcî ve Kitâbü'l-Lâmât'ı", *Nüsha,* I/2, Ankara 2001, s. 136-148; Mehmet Şirin Çıkar, "ez-Zeccâcî'nin el-Îḍâḥ fî 'İleli'n-Naḥv ve el-Cumel fi'n-Naḥv Adlı Eserleri Bağlamında Nahiv İlmine Bakışı", *a.e.,* IV/14 (2004), s. 71-78; C. H. M. Versteegh, "al-Zadjdjādjī", *EI²* (İng.), XI, 378-379.

MUSA YILDIZ

ZECEL
(الزجل)

Endülüs'te ortaya çıkan bir halk şiiri türü.

Sözlükte "oynamak, şarkı söylemek" anlamına gelen **zecel** Endülüs'te geliştirilen, Arapça gramer kurallarına uymayıp mahallî telaffuz ve kullanımları esas alan halk şiiri türünün adıdır. Endülüs'te müveşşah türü şiir yaygınlaşınca gramer kurallarından haberdar olmayan halk bundan etkilenerek zecel söylemeye başlamıştır. Zecel şairine **zeccâl** denir. Halk müveşşahlarına zecel isminin verilmesinin sebebi, güftelerinin kolayca bestelenebilmesinin yanında vezninin de raks hareketlerine uygun olmasıdır.

Endülüs edebiyatı uzmanları zecel türünün gelişme seyrini beş döneme ayırır (Abdülazîz Atîk, s. 398-402). Bunların ilki müveşşah türlerinden etkilenen halk şarkıları dönemi, ikincisi V. (XI.) yüzyılda ortaya çıkan ve i'rab kurallarına uyan şairler dönemi, üçüncüsü Mülûkü't-tavâif devrinin sonlarında ve Murâbıtlar devrinin başlarında görülen VI. (XII.) yüzyıl şairleri dönemidir. Bu üçüncü dönemde İbn Kuzmân zecelleriyle ün kazanmıştır. Onun, divanının giriş bölümünde anlattığına göre halk şiirinde i'rab zevksizliğe ve zorlamaya yol açar. Şiir herkesin anlayabilmesi için halk diliyle yazılmalıdır. Zecel belâgat ve zorlamalardan uzak, hayat ve neşe dolu, akıcı, latife yönü ağır basan konularıyla eğlence meclislerinde şarkı söyleyenlerin dilinden düşmeyecek avamî sözlerle dolu olmalıdır. IV. (X.) yüzyılın sonlarından itibaren Yûsuf b. Hârûn er-Remâdî ve Ubâde b. Mâüssemâ ile müveşşahta yapılan değişiklikler popüler zecel türüne çığır açmış, bunun ilk örneklerini Ahtal b. Nümâre, İbn Gurle, Yahluf b. Râşid vermiştir.

VI. (XII.) yüzyılda İbn Kuzmân zeceli belli esaslara bağlayınca sözlü dönemden yazılı döneme geçilmiştir. Kendisinden önceki şairlerin zecellerini incelediğini belirten İbn Kuzmân bu türü ıslah ettiğini, zorlamaya dayalı edebî sanatlardan ve gramer kurallarından arındırdığını kaydeder. Bununla birlikte herkesin zecel söyleyemeyeceğini, zecel söyleyenlerin bir kısmının taklitçilikten ileriye gidemediğini vurgular. Kendi zecellerinin mükemmel olduğunu ve önceki şairlerden sadece Ahtal b. Nümâre'nin zecellerini beğendiğini ifade eder (*DİA,* XX, 155). İbn Kuzmân'ın ardından Müdgallis (Ahmed b. Hâc) gelir. Zecel-

lerden oluşan divanı zamanımıza ulaşmasa da onun on üç medih zecelini Safiyyüddin el-Hillî *el-ʿÂṭılü'l-ḥâlî*'sinde kaydeder.

Zecel türünün gelişim tarihinde dördüncü dönemi VII. (XIII.) yüzyıla kadar uzanan sürede Ebü'l-Haccâc, İbnü'z-Zeyyât, İbn Cahder el-İşbîlî, İbnü'd-Debbâğ el-Mâlikī, Ebû Bekir el-Hassâr, Ebû Bekir b. Sârim el-İşbîlî, Ebû Zeyd el-Haddâd el-Belensî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed eş-Şâtıbî, Ebû Bekir b. Umeyr el-Mağribî, Ebû Abdullah Muhammed b. Hassûn el-Hallâ, Ebü'l-Hasan Sehl b. Mâlik, Yahyâ b. Abdullah el-Bahbedâ gibi şairler temsil eder. Bunların zecelleri *Muḫtâru mâ li'z-zeccâlîn el-maṭbûʿîn* ve *Mülaḥu'z-zeccâlîn* adlı mecmualarda toplanmıştır (Mustafa eş-Şekʿa, s. 449-450). Beşinci ve son dönemin temsilcileri olarak da VIII. (XIV.) yüzyılda Vezir Lisânüddin İbnü'l-Hatîb, Muhammed b. Abdülazîm, Ebû Abdullah Muhammed b. Nâciye el-Lûrkī gibi isimler sayılabilir (İbn Haldûn, III, 324).

Başlangıçta sadece gazel türünde ve tabiat tasviri temalarında, daha sonra medih, hiciv, hamriyyât ve tasavvuf gibi geniş bir alanda zecel ürünleri verilmiştir. Endülüs'te tasavvufî zecelde öncü kabul edilen Ebü'l-Hasan Ali b. Abdullah eş-Şüşterî'nin divanında 100'e yakın zecel yer alır. Tasavvufî zecelde ikinci isim Muhyiddin İbnü'l-Arabî'dir.

Zecellerin kafiye düzeni genelde "aa bbb a, ccc a, ddd a…" şeklindedir. Zeceller de müveşşah türünde olduğu gibi "matla'" veya "mezhep" denilen beyitle başlar. Matla'ları meydana getiren mısralara "gusn", ardından gelen mısralardan oluşan kıtalara "devir" adı verilir. Devri teşkil eden her mısra "sımt" denilen birkaç cüzden oluşur. Her devir "kufl" (tekili kafle) tabir edilen mısralarla son bulur. Bir kaflenin her bir cüzüne de gusn denir. Devir ve onu takip eden kafleden bir beyit ortaya çıkar. Zeceller genellikle "harce" (çıkış) diye anılan matlaın kafiyesiyle aynı olan kafiyeyle sona erer. "abab ccc ab, ddd ab ..." gibi kafiye düzeninde fazla yaygın olmayan zecel türleri de vardır. "bbba, ccca ..." gibi matlaı bulunmayan zecellere erken dönemlerde rastlanmaktadır. Ayrıca "aa bbb aa, ccc aa ..."; "ab ccc ab, ddd ab ..."; matla'sız olarak "dedede abcb, fgfgfg abcb, hihihi abcb ..." gibi kafiye düzenine sahip zeceller mevcuttur. Zecellerin uzunluğu da farklılık gösterir. Müveşşaha benzeyenler genelde beş altı beyitten, bazan da on bir beyitten meydana gelirken İbn Kuzmân kırk iki beyte varan zecel yazmıştır (Mustafa eş-Şekʿa, s. 462; *EI²* [İng.], XI, 373; *DİA*, XXXII, 230).

Modern dönemde zecel bazı şairler tarafından siyasal ve sosyal eleştiri aracı olarak kullanılmıştır. Bunların en meşhurları Mısır'da Hüseyin Şefîk el-Mısrî, Mahmûd Remzî Nâzım, Mahmûd Bayram et-Tûnisî, Ahmed Râmî, Ahmed Fuâd Necm, Bedî' Hayrî, Fuâd Haddâd, Salâh Şâhîn; Irak'ta Abbûd el-Kerhî, Muzaffer en-Nevâb; Lübnan'da Reşîd Nahle, Saîd Akl, Mişel Tarrâd ve Rahbânî kardeşlerdir (*EI²* [İng.], XI, 376-377).

Zecelle ilgili çeşitli eserler kaleme alınmıştır: Safiyyüddin el-Hillî, *el-ʿÂṭılü'l-ḥâlî ve'l-mürḥaṣu'l-ġālî* (nşr. Hüseyin Nassâr, Kahire 1981); İbn Hicce el-Hamevî, *Bülûġu'l-emel fî fenni'z-zecel* (nşr. Rızâ Muhsin el-Kureyşî, Dımaşk 1974); Nevâcî, *ʿUḳūdü'l-leʾâl fi'l-müveşşeḥât ve'l-ezcâl* (nşr. Abdüllatîf eş-Şihâbî, Bağdat 1982; nşr. Ahmed M. Atâ, Kahire 1420/1999; Endülüs ve Mağrib müveşşahları ile zecellerine Doğulu şairlerce yazılan bazı nazîreleri ihtiva etmektedir); Münîr İlyâs el-Gassânî, *ez-Zecel* (Beyrut 1952); Abdülazîz el-Ehvânî, *ez-Zecel fi'l-Endelüs* (Kahire 1957); Abbas b. Abdullah el-Cerrârî, *ez-Zecel fi'l-Maġrib* (Rabat 1970); M. Abdülmün'im Ebû Büseyne, *ez-Zecelü'l-ʿArabî* (Kahire 1393/1973); Şebrâvî, *Ḥamlü zecel* (Bulak 1290); İbnü'l-Kılâî, *Zeceliyyâtü Cebrâʾîl İbni'l-Ḳılâʿî* (nşr. Butrus el-Cümeyyil, Beyrut 1982); Fevzî S. Îsâ, *el-Müveşşeḥât ve'l-ezcâl* (İskenderiye 1990); Henk Heijkoop – Zwartjes Otto, *Muwassah, Zajal, Kharja: Bibliography of Strophic Poetry and Music From al-Andalus and their Influence in East and West* (Leiden 2004); Muhammed Binşerîfe, *Târîḫu'l-emṣâl ve'l-ezcâl fi'l-Endelüs ve'l-Maġrib* (I-V, Rabat 2006). İbn Saîd el-Mağribî *el-Muḳteṭaf min ezâhiri'ṭ-ṭuraf* adlı eserinin son kısmını müveşşahlara ve zecellere ayırmış, İbnü'd-Debbâğ el-Mâlikī'nin *Kitâbü Mülaḥı'z-zeccâlîn (Kitâbü'l-Ezcâl)* adlı eserinden nakiller yapmıştır (*el-Muġrib*, I, 283-285, 438-441; II, 283). Endülüs'te müveşşahları zecellerin takip etmesi gibi özellikle Güney Amerika Mehcer edebiyatında şiir ve nesrin ardından zecel gelmiş, *er-Ravżа* ve *Ravżatü'z-zecel* adlı dergilerde bu tür şiirlere yer verilmiştir. Mehcer edebiyatında "zecel prensi" diye anılan Selîm Lutfullah, *el-Bürcü'l-aḥżar* (1953) adlı zecel divanının şairi Yûsuf Es'ad Gānim, Selîm Nâdir ve Ni'met Kazan da bu türde başarılı eserler vermiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Saîd el-Mağribî, *el-Muġrib*, I, 283-285, 438, 441; II, 283; Safiyyüddin el-Hillî, *el-ʿÂṭılü'l-ḥâlî* (nşr. Hüseyin Nassâr), Kahire 1981, s. 15-21, 38-39, ayrıca bk. tür.yer.; İbn Haldûn, *Mukaddime* (trc. Zakir Kadirî Ugan), İstanbul 1957, III, 321-351; İbn Hicce, *Bulûġu'l-emel fî fenni'z-zecel* (nşr. Rızâ Muhsin el-Kureyşî), Dımaşk 1394/1974, s. 56-138; Bağdatlı Mehmed Fehmî, *Târîh-i Edebiyât-ı Arabiyye*, İstanbul 1332, s. 506-507; Mustafa Sâdık er-Râfiî, *Târîḫu âdâbi'l-ʿArab*, Beyrut 1394/1974, III, 172-179; Abdülazîz Atîk, *el-Edebü'l-ʿArabî fi'l-Endelüs*, Beyrut 1976, s. 295-312, 398-402; Mustafa eş-Şekʿa, *el-Edebü'l-Endelüsî*, Beyrut 1983, s. 447-463; İhsan Abbas, *Târîḫu'l-edebi'l-Endelüsî*, Beyrut 1985, s. 252-279; J. T. Monroe, "Zajal and Muwashshaḥa", *The Legacy of Muslim Spain* (ed. Salma Khadra Jayyusi), Leiden 1992, s. 398-419; a.mlf., "Literary Hybridization in the Zajal: Ibn Quzmān's Zajal 88", *JAL*, XXXVIII (2007), s. 324-351; W. Hoenerbach – H. Ritter, "Neue Materialien zum Zacal, I. Ibn Quzmān", *Oriens*, III (1950), s. 266-315; a.mlf., "Neue Materialien zum Zacal, II. Mudǧalis", *a.e.*, V (1952), s. 269-301; F. Corriente, "Again on the Metrical System of Muwaššaḥ and Zacal", *JAL*, XVII (1986), s. 34-49; C. F. Seybold – Fehim Bajraktareviç, "İbn Kuzmân", *İA*, V/2, s. 763-766; Nihad M. Çetin, "Şiir", *a.e.*, XI, 537; G. S. Colin, "Ibn Ḳuzmān", *EI²* (İng.), III, 849-852; W. Stoetzer, "Zaǧal", *a.e.*, XI, 373-377; Ahmed Pâketçî, "İbn Ḳuzmân", *DMBİ*, IV, 463-470; M. Faruk Toprak, "İbn Kuzmân", *DİA*, XX, 154-155; Mustafa Aydın, "Müveşşah", *a.e.*, XXXII, 230.

MUSA YILDIZ

ZECR
(الزجر)

Gelecek hakkında bilgi edinmek amacıyla, uçurulan bir kuşun sağa yönelmesinin uğurlu, sola yönelmesinin uğursuz sayılması anlamındaki terim

(bk. UĞURSUZLUK).

ZEHÂVÎ
(الزهاوي)

Cemîl Sıdkī b. Muhammed Feyzî b. Mollâ Ahmed el-Bâbânî ez-Zehâvî
(1863-1936)

Iraklı düşünür, şair, edip ve yazar.

1 Muharrem 1280 (18 Haziran 1863) tarihinde Irak'ın Süleymaniye şehrinde doğdu. Tanınmış Kürt aşireti Bâbân'ın yönetici sülâlesine mensuptur. Dedesi Molla Ahmed kardeşiyle ihtilâfa düşerek İran'ın Kirmanşah şehrine bağlı Zehâv kasabasına göç etmiş, emîrin oğluna hocalık yapmış, hasta olan bu gencin ölümü üzerine onun nişanlısıyla evlendirilmiş, bu evlilikten Zehâvî'nin babası Muhammed Feyzî